

Zitierhinweis

Vaníček, Vratislav: review of: Martin Nodl / Piotr Węcowski (eds.), *Marxismus a medievistika: společné osudy?*, Praha: Filosofia, 2020, in: *Český časopis historický*, 2021, 2, p. 453-458, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/e3f05226162849c8a543859ec6e14ab7>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Vnitřně svobodné umění žilo ke konci NDR většinou již jen ve vnitřní, anebo – stále více – i vnější emigraci. Po jejím pádu však podle Kröplina zůstalo na kulturní scéně alespoň na chvíli i jisté vakuum, prázdné místo po onom protivníku, proti němuž bylo třeba vymezovat (a teprve tak kultivovat) vlastní avantgardismus. Kröplinovým závěrečným sdělením je především to, že takovouto specificky „avantgardistickou“ tradici opera v NDR skutečně získala a že „se přežil stát, ne však jeho operní umění“ (s. 325).

V tomto závěru bychom si snad jen přáli delší autorovu bilanci vývoje operního provozu po roce 1990. Jeho radikální kritika je po mém soudu vzhledem k výše naznačeným interně uměleckým i sociálním deficitům nezbytná. Eckart Kröplin kriticky podotkne pouze to, že „demokratický zlom podzimu 1989 se příliš rychle přeměnil do opojení západní markou“ (s. 325); o tom, co se stalo už jen institučně, ne-li umělecky, s divadly bývalého východního Německa, bohužel další výklad nehovoří. Z obsahového hlediska by to však už byl výhled za horizont stanoveného badatelského tématu, jehož zpracování se Kröplin zhostil příkladně. Jeho knihu je třeba doporučit všem zájemcům o dějiny operního provozu a jeho souvislosti s širšími společensko-politickými dějinami.

Martin Bojda

Martin NODL – Piotr WĘCOWSKI (edd.)

Marxismus a medievistika: společné osudy?

(= Colloquia mediaevalia Pragensia 22)

Praha, Centrum medievistických studií – Filosofie, Praha 2020, 242 s.,

ISBN 978-80-7007-647-7.

Sborník věnovaný stále poněkud citlivému tématu „marxismus a medievistika“ přináší referáty z pracovního setkání v Praze 25. října 2019, jehož se zúčastnili polští a čeští historici. Některé teze k otázce, zda byly osudy oboru v éře marxismu společné či odlišné, nadhodili editoři v úvodním zamyšlení: obdobné byly institucionální modely, zacílení na počátky státu, na třídní rozpory a krizi feudalismu, kamuflování „německých vlivů“, podobná ale byla také vysoká pozice medievistů v aparátu centralizované vědy. Řada akcentů se naopak, zejména v důsledku asynchronního personálního vývoje české a polské vědy ve vztahu k marxismu, jeví jako odlišná. V každém případě osobnosti i díla českých nebo polských medievistů z doby stalinismu (1948–1953/1956) nebo šířeji z éry oficiálního marxismu (do roku 1989) zůstávají vždy určitým mimovědeckým rébusem.¹

Úvodní příspěvek Rafała Stobieckiego *Historiografia marksistowska w Polsce. Wprowadzenie* sleduje periodizaci působení marxismu v PLR, kde měl statut státní

1 K tématu orientačně srovnej: Rafał STOBIECKI, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce*, Łódž 1993; Blanka ZILYNSKÁ – Petr SVOBODNÝ (ed.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*, Praha 1999; Maciej GÓRNY, *Między Marksem i Palackym*, Warszawa 2001; Andrzej Feliks GRABSKI, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2006; M. GÓRNY, *Przede wszystkim ma być naród: marxistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007; Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Praha 2007; František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009.

ideologie komunistického režimu. Autor uznává, že přijímání marxismu do diskuze mělo od čtyřicátých let 20. století jisté modernizační funkce, ale ve své leninsko-stalinistické formě se marxismus stával ideologií despotismu. Jednotlivé vědy ovšem tvoří určitou pracovní strukturu, sociální pole (Pierre Bourdier), které se vyrovnává s vnějšími tlaky. Nástup stalinismu byl podle Stobieckého v podstatě zvládnut na konferenci v Otwocku (odražení extrémistů, uznání marxismu jako třídního výkladu dějin předními historiky). Změnu přinesl „říjnový obrát“ (1956), kdy kritika stalinismu, otevřená na XX. sjezdu KSSS, umožnila rozvoj „svého druhu metodologického pluralismu“, ovšem v mezích „státního“ marxismu.² O tomto mnohem delším období působení marxismu (i s rezonancí na západní marxismus, škola *Annales*) se však autor vyjadřuje jen na bázi několika příkladů (Jerzy Topolski, kterého citoval Rostislav Nový, Bronisław Geremek, Jerzy Jedlicki). K pocitu plurality ovšem také přispívala činnost katolické církve (KUL, časopis *Nasza przeszłość*).

Téma *Polští medievisté tváří v tvář stalinismu (1948–1955)* detailněji přiblížil Tadeusz Paweł Rutkowski. Pro vstupní kontext je třeba zmínit tragický rozvrát společnosti a teror ve čtyřicátých letech.³ Historiografie se však těšila vážnosti, byly znovu založeny katedry s předválečnými profesory. Zároveň se připravovalo vytvoření státního historického ústavu s centrální rolí pro marxistický výklad dějin. Rutkowski ukazuje, že v této fázi sehrála zásadní roli zmíněná konference v Otwocku. Konala se od 28. 12. 1951 do 12. 1. 1952; referát o periodizaci polských dějin tehdy pětapadesátiletého⁴ Stanisława Arnolda byl v metodologické části značně servilní („hnijící kapitalistický svět“), podle Stalina „jaký způsob výroby, taková je společnost a nadstavba“. Zazněla tam kritika Oswalda Balzera a Zygmunta Wojciechowského za rodovou teorii,⁵ ale v diskusi se obou zastal osmačtyřicetiletý „liberál“ Tadeusz Manteuffel.⁶ Arnoldovu periodizaci také kritizoval z pozic dějin umění a archeologie mladý (34 let), „klasiky“ necitující Aleksander Gieysztor.⁷ Tato skupina kultivovaných historiků (patřil k ní též tehdy jednačtyřicetiletý Marian Małowist, který přednesl věcný referát o hospodářském vývoji ve 14. – 17. století) nakonec v zásadě převzala organizování vědy ve Varšavě. (V tehdejší ČSR byli aktivističtí marxisté velmi mladí: Mackovi bylo 28 let, Grausovi o rok více).⁸ Rutkowski též přibližuje přípravu *Makety* polských dějin (do roku 1764),⁹ která měla rodnou, stejně nesličnou sestru v Praze.

2 Již v roce 1958 se však ještě vývoj vrátil do konzervativních kolejí; R. STOBIECKI, *Historiografia*, s. 128–136 (někdy se mluví o neostalinismu).

3 Srovnej kritickou syntézu: Andrzej Leon SOWA, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011, s. 17–129.

4 Údaje uvádím pro rámcové generační srovnání.

5 *Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich*, tom 1, Warszawa 1953, s. 155–193, zde s. 157.

6 *Pierwsza* (1953), s. 212–213 (popírali lenní feudalismus v Polsku, to však není popření feudální formace).

7 *Pierwsza* (1953), s. 228–243.

8 Zdeněk BENEŠ – Bohumil JIROUŠEK – Antonín KOSTLÁN, *František Graus – člověk a historik*, Sborník z pracovního semináře 10. prosince 2002, Praha 2004.

9 *Historia Polski do roku 1764*, tom 1/1, red. Henryk Łowmiański, Warszawa 1955.

Jiří Macháček se v referátu *Marxisti, pseudomarxisti a neomarxisti v české archeologii* zabývá vztahy mezi archeologií a marxismem. Je ovšem otázkou, jak si marxismus představovat ve vztahu k vědním oborům. Marxistické dějinné sdělení z doby průmyslové revoluce (teorie formací) může konvenovat archeologii (jak Macháček uvádí, parafrází anglosaských autorů) pro svůj materialismus, evolucionismus, holismus, typologičnost, determinismus nadstavby a zápas o vlastnictví výrobních prostředků. To ovšem byly motivy, které jeho tvůrci čerpali z tehdejšího vědeckého rozvoje; „vědecký marxismus“ jako *historicismus* (historické proroctví) je však mrtev, napsal v roce 1945 Marxův obdivovatel i kritik Popper.¹⁰

Macháček trochu nešťastně rozděluje fáze vlivu marxismu podle jedinců, které označuje za naivní pseudomarxisty (1948–1968), konformní pseudomarxisty (1969–1989) a vedle toho uvádí i „izolovaný výskyt autentických metodologických marxistů“ (v období 1961–1989). Otázkou však je samotné „přihlašování se k marxismu“ (které bývalo např. běžnou úvodní či závěrečnou redakční formulkou). Cíleně marxistická byla poněkud mýtická práce Evžena Neustupného o proměnách společnosti v době eneolitu,¹¹ jiní ale pracovali s marxismem v rámci širšího diskurzu západní literatury.

Piotr Węcowski ve studii *Mezi vědou a politikou, mezi historií a archeologií. Řízení výzkumů o počátcích polského státu (1949–1953)* přibližuje mimořádné období polské archeologie a historiografie spojené s gigantickým projektem příprav polského milénia, do kterého se pod vedením KBPPP (*Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego*) zapojily desítky archeologů a historiků. Podle původního návrhu poznaňského Witolda Hensela se za tisícileté výročí měl pokládat rok 1963 (první zmínka o Měškovi); později byly státní oslavy koncipovány jako konkurenční k roku 1966, na kdy vyhlásila oslavy milénia Měškova pokřtění církev.¹² Podstatné bylo, že se v letech stalinismu rozvíjel patriotický projekt, který zaměstnával i osobnosti politicky vyloučené (editorka vojtěšských legend Jadwiga Karwasińska). V čele KBPPP stál bezpartijní A. Gieysztor, bývalý člen Armii Krajowej (jeho pozici kryli dva komunističtí spolupředsedové), editorskou sekci vedl Gerard Labuda. V roce 1950 již probíhal archeologický výzkum na dvaceti místech. V roce 1953 bylo KBPPP zrušeno, část jeho pracovníků přešla do nově založeného Institutu Historii Kultury Materialnej PAN.

Zvláštní roli v polských dějinách sehrávala šlechta. I v poválečné době měla vysoký podíl na počtu obyvatel, ostatně ještě nedávno byl prezidentem země historik z hraběcího rodu Komorowských. Jiný hrabě z rodu Russockých Stanisław (přítel Dušana Třeštíka) byl zase skvělým odborníkem na rané právní dějiny. Specifický je polský systém heraldických rodů a prokazování šlechtictví na místních soudech (*de facto* jde o akceptanci ze strany sousedních zemanů). Solidární skupiny založené na povědomí *společenství krve* mohly být podle starších názorů základem polské společnosti průběžně od „pravěkých“ dob. Andrzej Marzec v příspěvku o středověkých rytířských rodech jako předmětu dějepisné kritiky připomněl i *Rukopis zelenohorský* a instituci záduhy. Uvádí, že Władysław Semkowicz na počátku 20. století založil vzorové studium heraldických rodů, ale přecenil význam

10 Karl Raimund POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítelé*, Praha 1994, I. s. 14, II. s. 180.

11 Evžen NEUSTUPNÝ, *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě*, Praha 1967.

12 Konfrontační ráz milénia detailně B. Noszczak (ed.), *Pół wieku milenium*, Warszawa 2017.

agnátských vazeb pro společenskou realitu; jeho koncept sice korigovala již meziválečná historiografie (Kazimierz Tymieniecki, Oskar Halecki, Oswald Balzer), která však byla v padesátých letech diskvalifikována jako buržoazní. Marxistické studie se v 50. letech opířely o teorii formací (feudální řád zlikvidoval společnost rodovou, ta nemohla přežít). Podle tehdejší kritiky Jana Adamuse měly studie o šlechtě tendenci stávat se její ideologií. Na jeho odmítnutí odvěké *rodowości* navazovala studie Jana Baszkiewiczze o sjednocení Polska na přelomu 13. a 14. století. Ten hodnotil obnovu státu a *počátky* šlechty jako součást procesu kontroly nad produkcí. Marzec dodává, že tyto závěry i starší Semkowiczovu školu kritizoval od konce šedesátých let Janusz Bieniak. Toruňská škola pak pod jeho vedením prováděla revizi poznatků o šlechtických rodech na sérii konferencí, okrajově s českou účastí.¹³

Postojům ke šlechtě v české historiografii se věnoval Robert Novotný v příspěvku *Nepřátelé státu, nepřátelé lidu, nepřátelé revoluce. Šlechta v marxistické medievistice*. V 50. letech byl vytvořen dosti ponurý obraz šlechty, který nutně omezoval také dílčí bádání. Byl to odraz třídně angažovaného paradigmatu, ale jak autor načrtává, v těchto schématech se projevuje i starší, národovecký postoj k elitám. Možnosti sociologického (nehodnotícího) hlediska v českém prostředí nastínil Jan Slávik.¹⁴ V poněkud rozporuplném pohledu Františka Grause byla šlechta (tj. *feudální* třída) retardační vrstvou vůči *feudálnímu* státu. Tato koncepce se uplatňovala jako oficiální i za normalizace, ačkoli se sám Graus od ní odchýlil v šedesátých letech v konceptu tzv. „nekosmovského pojetí“ českých dějin.¹⁵ Vyvrcholení třídních bojů mělo přinést husitství, marxisté však stáli před problémem, jak vysvětlit, že ve všech jeho fázích sehrávali důležitou roli příslušníci panského či rytířského stavu. Obvyklým řešením bývalo poukazování na ekonomické zřetele (zchudnutí nižší šlechty). Novotný také připomíná studii Jindřicha Holečka (který vyšel ze semináře R. Nového) o projektu „marxistické nobilitologie“, který ovšem byl spíše marginální reakcí na zmrazené studium sociálních elit.

Božena Czwojdrak (*Postavení panovníka podle konceptu polské marxistické historiografie*) zaměřila pozornost na „kádrové reference“ o kráľích z 14. století. Vladislav Lokýtek tak obnovil polské království díky podpoře lidu a národa proti německému živlu (který posílil za vlády Václava II.). Hůře dopadl Lokýtkův syn: M. Małowist sice v Otwocku ještě oceňoval hospodářskou a zákonodárnou činnost Kazimíra Velikého, ale syntéza *Dějín*

13 Na prvních setkáních na křižáckém hradě Golub 1980 a 1983 se privátně účastnili Ivana Raková (Čornejová) a Vratislav Vaníček. Z konferencí vzešly sborníky *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, Toruń 1982, 1987. Také v oficiální české literatuře (Dušan Třeštík, Josef Žemlička) se tehdy pochybovalo o silnější identitě a vlastnictví šlechtických rodů.

14 Jan SLÁVÍK, *Vznik českého národa*: 1. Národ v době družinné, Praha 1946, 2. Národ a města, Praha 1948.

15 F. GRAUS, *Necrologium Bohemicum – Martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin*, Československý časopis historický 15, 1967, s. 789–810; V. VANÍČEK, *Paradoxy marxistické medievistiky z pohledu současnosti (koncept státotvorné družiny raného středověku v české a německé historiografii)*, in: X. sjezd českých historiků, 14.–16. 9. 2011, svazek IV, Ostrava 2015, s. 13–39.

Polska z r. 1955 (red. Henryk Łowmiański) odsoudila jedinečnou roli (kteréhokoliv) vládce. Kazimír jen v zájmu velmožů z Krakovska zahájil expanzi do haličské Rusi, místo aby se snažil získat zpět Slezsko a Pomořansko. Tyto výtky byly uváděny i v případě Jagielly a Kazimíra Jagellonského. Piastovské Polsko bylo zkrátka pro komunistické Polsko přijatelnější, než Polsko jagellonské.

Vývoji názorů na hospodářský vývoj se věnoval Piotr Guzowski (*Rolníci, renta a peníze v marxistickém pojetí německé kolonizace*). Problémy se obvykle týkaly výkladu významu kolonizace na německém právu, které polští autoři nevnímali národnostně, ale jako proces hospodářské proměny zaváděním peněžní renty a komercializace výroby. Další otázkou byl přechod (části) ekonomiky k nevolnickému robotnímu systému výroby („systém *folwarczno-pańszczyźniany*“). Jako typově marxistickou studii Guzowski prezentuje práci Zdzisława Kaczmarczyka a Michała Sczanieckého, která při charakteristice tří etap feudální renty (v úkonech, v naturáliích a peněžní) se odkazovala na V. I. Lenina. Podle názoru těchto autorů ale ani v důsledku průniku německého práva ve 12. – 15. století v Polsku nepřevládla peněžní renta (důvodem byla slabá role městského trhu) a neviděli ani spojenci mezi středověkými dvorci a panskými dvory v raném novověku. Guzowski pak uvádí autory do počátku šedesátých let, kteří s názory této práce nesouhlasili nebo ji fakticky opomíjeli (např. Józef Burszta, který psal o rozšiřování peněžní renty od 14./15. stol.). Rychlejší byl vývoj ve Slezsku (studie Karol Maleczyński, Roman Heck, Benedykt Zientara).

Typologii husitství a dílu Roberta Kalivody se věnuje studie Martina Nodla *Husitství jako raně buržoazní revoluce*. Kalivodovu knihu *Husitská ideologie* (1961) pokládá Nodl „za jednu z klíčových marxistických prací českého dějepisectví“. Kalivoda prosazoval názor, že husitství je třeba posuzovat jako raně buržoazní revoluci, a podobně hodnotil i německou selskou válku. Nodl připomíná, jak obdobné diskuze probíhaly v SSSR a NDR; přitom se v rámci marxistických idejí diskutovalo o tom, zda již ve výrobě dozrávaly buržoazní vztahy a docházelo ke krizi feudalismu, nebo zda lze hovořit spíše o *revolučním hnutí*. K tomuto pojetí se přiklonil Josef Macek, který však podle Kalivody nedocenil zákonitosti či varianty revolucí. Také Kalivoda byl ovlivněn sociologickými postřehy Jana Slavíka.¹⁶ Důležitou okolností byl pro Kalivodu podíl měst a likvidace feudální církve; to byly také argumenty, které vedly Ferdinanda Seibta k uznání husitství jako *stavovské revoluce*. Literatura se však od těchto obecnějších konceptů posléze odvrátila.

Příklad metodologické diskuze z tehdejšího SSSR přináší Jitka Komendová v textu *Marxismus a kulturní dějiny středověké Rusi. Koncept ruské protorenesance*. Pro představu o rámci sovětské historiografie autorka upozorňuje, že za ryzí aplikaci marxismu bývá dnes pokládáno dílo Michaila N. Pokrovského z dvacátých let. Od třicátých let převládá synkreze marxismu a tradiční starší literatury, která při svých výkladech preferovala ruský stát. Komendová přibližuje teorii o protorenesanci na Rusi ve 14. století, která se objevila jako aplikace zásady o jednotném historickém procesu lidstva; Nikolaj Konrad tehdy vymezil pro kulturní dějiny Číny epochu renesance (do 8. – 15. století) a již od čtyřicátých let 20. století rozvíjel Dmitrij Lichačov teorii o protorenesanci na Rusi ve 14. století,

16 J. SLAVÍK, *Husitská revoluce*, Praha 1934.

v „časech Andreje Rubleva“.

Lichačov argumentoval dobovým rozvojem národních kultur a obratem k vlastní velké minulosti (kult Kyjeva a knížete sv. Vladimíra v Moskvě, novgorodské malířství podle něj navazovalo na palaiologovskou renesanci). Tato protorenesance se sice nedostala dál, ale duchovní síly ruského národa byly obětovány pro vytvoření „centralizovaného státu se silnou mocí, silným vojskem...“, což bylo „v zájmu všeho obyvatelstva“. Komendová přibližuje věcně odmítnutí celé této koncepce Viktorem Lazarevem, které ale Lichačov nepřijal. Autorka pokládá přitom Konradův univerzální marxismus za humanističtější, než patrioticko-pravoslavnou linii ruské kulturologie, která dnes akcentuje ideu ruské kulturní nadřazenosti v Lichačovově díle.

Przemysław Wiszewski v článku *Jak se čeští husité stali aktuálním problémem v dějinách socialistického Polska? Ewa Maleczyńska a přítomnost husitů ve Slezsku* připomíná zakladatele polské medievistiky ve Vratislavi, Karola a Ewu Maleczyńské, kteří tam přišli po roce 1945 ze Lvova. Zatímco Karol, vydavatel kroniky Galla Anonyma, se příliš neangažoval, jeho manželka se prosazovala s tématem husitství. Autor dokládá, že husitství prezentovala ahistoricky jako lidové hnutí, v rámci údajného úsilí mas o navrácení Slezska Polsku. V pozdějších úvahách o marxistickém zařazení husitství a o jeho národních aspektech se Maleczyńska dostávala do rozporů s českými autory.¹⁷ Odmítala Mackovu tezi o krizi feudalismu a Kalivodovu o raně buržoasní revoluci. Po roce 1956 podle Wiszewského „husitství, po roce 1956 možná vnímané jako téma evokující vzpomínky na stalinské časy, upadlo do zapomnění...“.

Ideologickým souvislostem výkladů slezských dějin se věnoval David Radek v příspěvku *Mezi nacionalismem a marxismem. Slezská knížata pozdního středověku optikou poválečné historiografie*. Autor sleduje vytváření nového vědeckého střediska ve Vratislavi a zaměření prací K. Maleczyńského, E. Maleczyńské i jejich žáka R. Hecka. Dominujícím faktorem tu dlouho byl nacionalismus, od otwocké konference se uplatňovaly marxistické postoje; velkým tématem se stalo husitství, vykládané ale obvykle jako protiněmecké hnutí usilující o připojení Slezska k Polsku. V případech hodnocení slezských knížat je proto patrný značný odstup; vytýká se jim poněmčení, i když existovalo několik výjimek, obvykle zkresleně podaných (odpůrce Lucemburků Bolek II. Svídnický, „husitský“ Bolek V. Opolský, Jan IV. Opavsko-Ratibořský). Dnes, jak doplňuje autor, je již situace zcela odlišná.

Kniha o *Marxismu a medievistice* klade nad tematizování společných osudů této části historické vědy v Československu a Polsku v dramatických padesátých a šedesátých letech 20. století určitý otazník. Referáty naznačují spíše paralely, dílčí protiklady, a teprve postupné sbližování „středoevropské“ medievistiky.

Vratislav Vaníček

17 Hlavní práce E. MALECZYŃSKA, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Wrocław 1959.